

Öt év, tizenkét emlékhely

Az Elpusztult és Pusztuló Magyar Falvakért Alapítvány életéből

Mint a földkerekségen mindenütt, az örök változás az egyedüli állandó, minden mozgásban van. A tétel a településekre és hálózatukra ugyancsak érvényes. Alakulásuk hol lendületes, hol stagnáló képet mutat. Hazánkban, a Kárpát-medencében hasonló a helyzet, ahol a bekövetkezett történeti folyamatokat általában a honfoglalás idejétől vizsgáljuk és elemezzük, jöllehet célszerű visszatekinteni korábbi időkre.

Így áll a dolog a településekkel is. A neolitikum óta különböző népek által folyamatosan lakott Kárpát-medencében a különböző kultúrákat teremtő népek életmódjuknak megfelelő lakóhelyeket hoztak létre, és azok hálózatát alkották meg. A neolitikus kor letelepedett, földműveléssel foglalkozó népei például az élővizek, (folyókák, tavak) partjain alakították ki ún. *tell* településeiket, a nomád nagyállattartók pedig életmódjuknak megfelelően gyorsan változtatható lakhelyeken éltek. Már ebben az időben hajózták az arra alkalmas folyókat és egyéb vizeket, továbbá kialakultak a fő útvonalak, és átkelő helyeik. Gondoljunk csak a nagy nyugat–keleti utak átkelőhelyeire, Budára és Pestre valamint Szegedre, ahol a Maros és a Tisza mentén haladó utakon járók és a folyókon hajózók vehették az irányt nyugat felé. E helyeknek és sok társuknak régészeti emlékeit már feltárták. Honfoglaló elődeink, akik ismerték a téli–nyári szállások rendszerét, faházakban és sátrakban egyaránt laktak, valamint az előtűk járók által kitaposott utakon és használt vizeken közlekedtek.

A településhálón egyre inkább azok a helyek kaptak hangsúlyos szerepet, amelyek forgalmi csomópontok lettek, továbbá a vizek melletti téli szállásokból jöttek létre az állandóan lakott falvak, amelyek éppen úgy sorakoztak egymás mellett a hegyes vidékek folyóvölgyeiben, mint az alföldiek folyói és tavai mellett. A kisebb, nagyobb települések körül a vizektől távolabb ideiglenes lakott helyek, állattartó szállások alakultak ki. Így jött létre már a honfoglalás után a települések hierarchikus rendje.

Eme állapoton jelentős változás akkor következett be, amikor az úri nemzetségek birtokaikban osztlalt tettek, azaz egymás között felosztották őket, és ki–ki szolgálta népével a saját birtokára költözve letelepedett. E mozgalom során sok 5–10 házas apró falu, szolgáltelep keletkezett. Közülük az életképtelenek hamar megszűntek, az erősek megizmosodtak és faluvá fejlődtek. E helyzetet maig őrzik a Dunántúli aprófalvas vidékei. Az ún. falupusztásodás okai között a gazdaságiak mellett a háborús események, valamint természeti és egyéb katasztrófák (árvíz, tűzvész) játszottak szerepet. A falupusztásodási folyamatra erősen hatott az Alföldön a tatárjárás, majd a XV. században a nagyállattartás legelő igénye, végül a török hódoltság és a visszafoglaló háborúk kora. Eme elnéptelenedett helyek emlékét oklevelek őrizték meg, valamint régészek ásói tárták fel nyomukat.

A törökkor és a Rákóczi-szabadságharc után az országon belül bekövetkezett vándorlás és a telepítések nyomán új falvak sokasága született, ám nem minden korábbi helyet ültek meg. Ilyenek voltak például a mezővárosi szinthez közel jutott óriásfalvak, mint például a mai Hódmezővásárhely határában állott Csomorkány, a Szentek közelében feküdt Donáttornya, vagy a középkori templomromjáról híres, Nagybecskerek melletti Aracs. Mégis, ezen időtől kezdve a lakosság, és ennek megfelelően a települések és az egyes településeken élők száma folyamatosan gyarapodott egészen az első világháború végéig, amivel egyúttal egy rövid ideig tartó népességrobbanás időszaka zárult le hazánkban. Ez a nyugati országokban jóval hosszabb ideig tartott. A tárgyalt időszakban a településhálón annyi változás következett be, hogy a vasút kiépítése szerkezeti változásokat hozott. A Dunántúlon, például Szombathelynek mint vasúti gócpontnak a jelentősége megnövekedett, Kőszegé aláhagyatlott, Sopront messze megelőzte Győr. Az Alföldön némely Tisza menti helyek jelentősége csökkent, másoké emelkedett.

A két világháború között az ún. demográfiai átmenet időszakában a népesség növekedése lassan megállt, és a XX. század utolsó harmadában száma csökkenni kezdett. Mint mindig, a folyamatnak főképp a kis és a gyenge települések estek áldozatul. Megindult a falvak lakosságának csökkenése, amelybe a mezőgazdaság kolhozosítása nagymértékben belejárzott. A minden tekintetben meggyengült helyiségek sokasága ma egyre kilátástalanabb helyzetben a létéért küzd.

Ezt a dióhéjban bemutatott hosszú időszakot (*longue duree*) a Magyarország történeti statisztikai helynévtárának munkálatai során tanulmányozó főszerkesztő, *dr. Kovacsics József*, az újkori magyar történeti demográfia atyja és emellett sok tudomány művelője tapasztalatai nyomán vetette fel és szervezte meg a *Pusztuló és Elpusztult Magyar Falvakért Egyesületet* ismert demográfusok és egyetemi tanárok részvételével, amely már öt éve fejt ki tevékenységét. A gondolat nem a tudós íróasztala mellett,

könyvhalmazok közepette, hanem a településhálózat legszámosabb, ám leggyengébb egységének, az aprófalvak csoportjának a létéért aggódásból született. Időszerűségét példázza, hogy a Települési Önkormányzatok Országos Szövetsége hasonló célú mozgalmat indított el, továbbá sok emberben, köztük kortárs tudósokban fogalmazódott meg a törődés igénye. Kelemen Ferenc később egyesületünk alelnöke, például a Nógrád megyei Szűcs határában 2002-ben a valamikor Pusztaszűcs néven ismert, a török-korban elnéptelenedett helyen keresztet emelt, amelyet megcsodálhat, aki a Bükk és a Mátra nyúlványban kanyargó útról feltekint az Egyház-hegy felé. Egy nem hazai példát említek még, a nemrég elhunyt aradi történész, Kovách Géza Eltűnt települések Arad megyében című, 2005-ben megjelent kötetét.

Az egyesület 2003 nyarán tartotta alapító közgyűlését Kovacsics József alapító elnök vezetésével, és még az év szeptember 15-én a Fővárosi Bíróság be is jegyezte. Az alapító elnök betegsége, majd halála következtében a munka megtorpan, majd 2005 februárjában indult újra az új elnök, Blazovich László vezetésével. A kis közösség tevékenysége azóta folyamatos. Emlékoszlopok állításában, emléktáblák elhelyezésében és hozzájuk kapcsolódóan előadássorozatok rendezésében fejeződik ki.

Az Egyesület célja, hogy az ország területén elnéptelenedett falvak emlékével és a XVIII–XIX. századi népességszámhoz képest 50%-kal nagyobb mértékben fogyó falvak sorsával foglalkozzon. Ami az elpusztult falvakat illeti: csupán a Dunántúlon 2300-nál több elnéptelenedett faluról rendelkezünk azonosított adatokkal. Elnevezése csak néhánynak maradt fenn dülő vagy határrész nevéként. Egyesületünk továbbá feladatának tekinti, hogy a pusztásodott faluhelyeket mint kulturális örökségünket a területileg illetékes önkormányzatok részvételével megemlékező ünnepség keretében emlékoszloppal vagy táblával jelölje meg. Az egyesület hangsúlyozott feladatának tekinti a pusztuló falvak demográfiai látelétének elkészítését és bemutatását.

Az elnéptelenedett falvak emlékének az ápolása mellett egyesületünk gondot fordít arra is, hogy rámutasson a visszafejlődő és leépülő községek népességtörténetének bemutatásával arra, hogy ezeknek a falvaknak a népessége már oly mértékben fogy, ami a leépülés okainak és körülményeinek a gondos elemzését teszi szükségessé. 2001-ben Magyarország községeinek a 35,5%-ában a népesség száma az 500 lakost sem érte el. Jelentős a 200 lakosnál kisebb falvak száma is. Ezek a lakosság alapellátását és a népesség reprodukcióját már biztosítani nem tudják. A fent leírt eszközökkel (emlékhely kialakítása, konferenciák rendezése és a gondok feltárása révén) kívánja az Egyesület a szülőföld ismeretét, a népesség megmaradását és gyarapodását szolgálni. A rendezvények a települések közösségének összekovácsolását kívánják szolgálni, az emlékhelyek pedig turisztikai látványosságként hatnak. Legyenek ezen helyek és emlékező pontok zarándok helyei azon települések lakóinak, amelyek határában felállították őket. Erősítsék a helyi azonosságtudatot és lokálpatriotizmust, amelyek nélkül nincsenek kis és nagy közösségek, sőt nemzet és ország sem.

Az első emlékoszlop avatására 2005. május 16-án, pünkösd hétfőn került sor Hárshegyi József, egyesületünk alelnöke, monostorapáti polgármester ügybuzgósága révén a Monostorapáti mellett egykor állt *Almád* bencédrendi kolostor romjainál. Az ünnepi program a délelőtti folyamán helytörténeti matinéval kezdődött, amelyen több előadás hangzott el a kolostor és a község történetéről, majd megemlékező szentmisét mutatott be Korzenszky Richárd (OSB) tihanyi apát. Délután került sor ünnepi műsor keretében a gránit emlékoszlop avatására, amely az egész község lakossága számára élményt jelentett. Azóta minden pünkösd hétfőn helytörténeti napot tartanak a hagyományörzés szép példájaként. A monostorapáti ünnepség a további rendezvények számára példát adott.

Almád egykor az úri nemzetségek által alapított nemzetségi kolostorok közé tartozott. Bencések laktak benne. 1117-ben alapította az Atyusz nembeli Atyusz és testvére, Miska Szűz Mária és Minden-szentek (mindazon szentek, akik nem rendelkeztek naptári ünnepel) tiszteletére. Az apátságot 1121-ben szentelték fel. Birtokai: Verestó, Magyarai, Kopolcs, (Balaton)Szabadi, Válás, Pesze föld, Keszi, Sasdikál és Monostorapáti főképp a Balaton-felvidéken feküdtek. Az apátság a törökkorig állt fenn, hiteleshelyi tevékenységet is ellátott. 1548-ban azonban már üresen állt, birtokai világi főurak kezére kerültek, a kolostor pedig az idők folyamán elenyészett.

2005 őszén, október 18-án a levéltári napok keretében Hódmezővásárhely határában a középkori *Szentkirály* falu helyén emeltünk emlékoszlopot Lázár János polgármester, valamint Almási István alpolgármester támogatásával és Hegedűsné Dékány Magdolna szervezésében. A márvány emlékmű (Návay Sándor szobrászművész alkotása) az egykori szentkirályi iskola kertjében emelkedik. A népes középkori település (mintegy 40 állt a mai város nagy határában), amelynek temploma búcsú engedélyt kapott a XIV. század elején, a törökkorban enyészett el. A XIX. században helyén sűrű tanyahálózat jött

létre, ezért épült az iskola. Falu mégsem fejlődött ki. A kolhozosítás a tanyákat elsöpörte, ma már magányosan áll az iskola épülete. Az avató ünnepséget helytörténeti konferencia előzte meg. Meghatódunk, hogy az iskolát lakó utolsó tanító özvegye mellett az egykor ott oktatót nevelők ugyancsak részt vettek az ünneplők népes táborában. A köszöntők, koszorúzás, az emlékmű megszentelése és megáldása mellett az ünnepi hangulatot a vásárhelyi Szent István plébánia templom énekkara emelte Horváth János vezetésével.

2006. június 3-án ugyancsak pünkösdi hétfőjén Gyarmati Tiborné polgármester asszony fáradozásának eredményeként több támogató segítségével emlékfát állítottunk a Vas megyei Ivánc határában egykor volt *Lugas* falu, majd major helyén. Az ünnepség Vilmos kőszegi verbita atya által celebrált szentmisével kezdődött, amelyen nagy hatású homíliát tartott, majd *Lugas* történetét bemutató előadások következtek. Megszóltalt a major utolsó lakóinak egyike, oda kötődő élményeit mondta el. Az emlékhelyen, amely azóta több megemlékezés színhelye lett, kis ünnepség keretében avattuk fel az emlékfát. Amint Gyarmati Tiborné elmondta, az ünnepség és az ott folytatott társas beszélgetés több elgondolás és ötlet megvalósítására indította.

Lugas, a középkori falu azon helyek közé tartozik, amelyek helyi energiái arra képesek, hogy éltessek a kis települést, majd pusztásodása után újra sarjadjon az élet, hogy ismét megszűnjön annak reményében, hogy egyszer újra éled majd. A török világ után uradalmi majorként indult benne az élet. Fényes napjait élte, amikor falai között szervezték 1922-ben Gróf Sigray Antal földbirtokos támogatásával az utolsó fegyveres felkelést az elcsatolt magyarok lakta területek visszaszerzéséért. A külterületi lakott helyet az 1950-es közigazgatási átszervezés során számolták fel.

2006. szeptember 28-án a mai makói határban a középkorban a Szarázér mindkét partján hosszan elnyúlva feküdt *Igás* falu helyét örökítettük meg emlékoszloppal, amelyet Karsai Ildikó tervezett. A levéltári napok keretében szervezett avató ünnepséget konferencia előzte meg, majd a színpompás ünnepség következett, amelynek hangulatát a makói fúvószenekar emelte. Az emlékhely kialakítását Gilicze János önkormányzati képviselő és Makó város anyagi támogatása tette lehetővé. A kialakított helytörténeti téren azóta többször tartottak koszorúzással egybekötött ünnepséget.

Igás, amelynek neve a helyen végzett igás földművelésre utal, már az Árpád-korban létezett templomos helyként. Az írott forrásokban csak 1508-ban fordult elő először. A korábbi adatokat a régészeti ásatások adataiból ismerjük. Az 1551–52-es Maros-völgyi török hadjáratok során elhagyták lakói, majd újra megülték, ám 1583-ban már pusztaként emlegették a források. Helyén később tanyákat építettek, ám hírét az igási csárda, melyet betyárok is látogattak, messze vitte. Folyamatosan üzemelt, és ma is fogadja az előre bejelentkezett vendégeket. Tulajdonosa adta a helyet az emlékoszlop felállításához.

A 2007-es év két látványos, magas színvonalú avató ünnepséget hozott egyesületünknek. Május 27-én vasárnap pünkösdi tanyanap rendezvénysorozatának keretében Makó-Rákoson avattuk a középkori és újkori *Rákos* (ma külterületi lakott hely) tiszteletére emelt oszlopot. A gondolat Igáshoz vezet, ahol Nagy-György József vállalkozó és települési képviselő elhatározta az emlékhely létrehozását. Anyagi ráfordítást sem kímélve Gilicze Jánossal közösen végzett szervező munkával Karsai Ildikó tervezésében valósult meg az alkotás, amely szintén zárandokhely lett. Az ünnepségen a kezdeményezést Buzás Péter polgármester, országgyűlési képviselő méltatta, a vendégeket Nagy-György József köszöntötte. A helyi rokonsággal a helyhez kötődő Siket Judit, a regionális közigazgatási hivatal vezetője mondta az avató beszédet, Kovacsics Józsefné a köszöntőt, majd a felszentelés és áldás (Katona Pál, Kotormán István) következett.

Rákos, az Árpád-kori település a középkor során mindvégig létezett, feltehetően a 15 éves háború idején néptelenedett el. A török világot követően a Csanádi síkon a puszták feltörése idején tanyás hely lett, majd a XIX–XX. század során falumag jött létre. Templom építésébe kezdtek, malom örölt a településen, sőt 1954 és 1963 között önálló tanácsú község lett a környező tanyákkal. Onnan Makóval, a 10 km-re fekvő várossal egyesülve külterületi helyként léteznek. A lét és nemlét határán álló települések példája.

A Szödligethez közeli *Derenket* Lengyelországból hazánkba érkező gurálok alapították a XVIII. században, akik megtartották lengyeliségüket (nyelvüket és szokásaikat) egészen addig, amíg a két világháború között környékén kormányzói vadászterület alakították ki, és emiatt a lakosokat teljes kárterítéssel magyar falvakba – jobb helyekre – költöztették. A még élő derenkiek visszajárnak rokonaikkal, és megünneplik az egykori falu búcsúját minden év július 28-án. Eme nap eseményeihez kapcsolódva avattuk a derenki emlékoszlopot több száz búcsús és Krakóból érkezett vendégek jelenlétében.

Derenk a magyarországi lengyelek zarándokhelye, ahol kápolnát építettek, és a még álló iskola épületét rendbe hozva múzeumot alakítottak ki. Az egykori faluból a volt fűtca két oldalán a fával benőtt területen még látszanak az egykori épületek földből kiemelkedő halmai, távolabb a korabeli temető sírdombjai. Néhányat gondolnak még, ám a természet, a zöld angyal lassan visszahódítja magának a falu területét. Oszlopunk dacolva az idővel a határátkelőhöz vezető földes út mellett áll azon a helyen, ahol a földes „országútról” a faluba kanyarodott az út.

Egyesületünk eddigi legnagyobb vállalkozását a Magyarországi lengyel Önkormányzattal, a Herman Ottó Múzeum képviselőjében a derenki gyökerű Rémiás Tiborral közösen végezte. A hazai lengyel önkormányzatok között gyűjtést indítottunk. Hárshgyei József alelnökünk a gránittömböt szerezte Siklósról, és bevéslette a kétnyelvű feliratot, és onnan szállították majd állították fel az emlékművet Rémiásék. Oroszlánrészt vállalt a munkából Biernacki Karol, önkormányzati alelnök, ma szegedi levéltárigazgató. Ha ő nincs, ma oszlop sincs.

A 2008-as évben főképp előkészületek folytak, és megtartottuk a szokásos monostorapáti helytörténeti napot. Mégsem maradt az év avatás nélkül, köszönhetően a mindnyájunk által nagyra becsült, fáradozásban fáradhatatlan Simor Ferenc bátyánknak, aki a Baranya megyei Szentlászló melletti *Riticspusztán* az egykori major és iskola emlékére ünnepség keretében emléktábla elhelyezését szervezte meg, megmentve egyesületünket attól, hogy az évben avatás nélkül maradjunk. Az alkalom szép példája a honismerők és az egyesület összefogásának, amelyet, reméljük, sokan követnek majd, ugyanis az oszlopavatásainkon eddig is szép számmal részt vettek.

A 2009-es esztendő sem indított bennünket nagy reményekkel. Mégis három eseményre került sor. A Magyar Urbanisztikai Társaság Észak-Magyarországi Régiója 2009. július 1. és 3. között tartotta éves tudományos konferenciáját a Nógrád megyei Magyaránádon. A konferencia második napján emlékeztek meg a hajdan volt *Kelecsény* nevű községről, amelynek helyét ma a Kelcsénypuszta nevű lakott hely jelzi Magyaránádon határában. Az esemény során a művelődési ház kertjében emlékfát ültettek el, ahol Kovacsics Józsefné a társaság tiszteletbeli örökös tagja tartott egyesületünk képviselőtében méltató beszédet.

További lendületet adott munkánknak, hogy jelentkezett nálunk Németh Tibor Szegeden élő néprajzos kollega, a faluja, Bakonytamási történetének odaadó kutatója, hogy szervezzünk ünnepséget a falutól egykor 3 kilométerre fekvő *Gerrencsér* település emlékére. Az együtt munkálkodás eredményeként végül október 17-én Gerencsérpusztán keresztet állítottunk a település emlékére, az egykori Gerencsérhez vezető út torkolatában pedig Wittmann Ildikó díszítés nélküli X. századi gabonataróroló hombárt ábrázoló emlékművét avattuk. Az ünnepséget előadássorozat követte, amely kötetlen beszélgetésben folytatódott. A helytörténeti nap programját részletesen ismerteti Németh Tibor a *Honismeret* 2009/6. számában, ezért bővebben nem szólunk róla.

A bakonytamási rendezvény után következett Hódmezővásárhelyen egy újabb téглаoszlop állítása. Vásárhely Makó mellett élen jár a hagyományápolásban. Nagy határában gondozzák a csomorkányi emlékhelyet, amely név Németh László Égető Eszteréből ismert már, a rárósit, valamint az általunk emelt, már említett szentkirályit. A szikáncsi iskola emléket pedig márványtábla őrzi.

A vásárhelyi ünnepi hetek keretében október 20-án adtuk át Almási István alpolgármester fáradozásának eredményeképp a bodzási iskola épülete előtt a középkori *Barc* és *Solt* települések emléket vigyázó téгла oszlopot az immáron szokásos módon zajló ünnepségen. Az avató beszédet Varsányi Attila a helyi levéltár igazgatója, a Szeremlei Társaság titkára tartotta, e sorok írója pedig az egyesület munkájáról beszélt. Németh László plébános szentelte fel az emlékhelyet. Bagóczki Zsolt szavallatával, valamint a zeneiskola rézfúvós quartettje zeneszámaival emelte az ünnepség fényét.

A kora Árpád-kori Barc nevében mint személynévben a borz szavunk rejtőzik. A XV. századig biztosan fennállt, a defterekben már nem találjuk nevét. A XIX. században sűrű tanyahálózat alakult ki területén, amely a téeszésítés nyomán eltűnt. Solt ugyancsak Árpád-kori település volt (neve a szultán, Zoltán, Zsolt nevekké köthető össze), amely ugyancsak a XV. századig állt fenn. Nevét az 1570-es defterben már pusztaként említették. Területén a XIX. század során tanyákat emeltek, amelyek a Barcon lévő sorsában osztoztak. Barc és Solt az egykori téli szállásokból kialakult kis falvak (az előbbi tempolomos helyként létezett) emléket ma az általunk állított téглаoszlop őrzi.

Reménykedünk abban, hogy munkánk folytatódik. 2010-ben a mezőhegyesiek támogatásával a középkori *Fűperék* helyét kívánjuk megjelölni. Bízunk benne, hogy sikerül.

Eddigi fáradozásunk alapján néhány összefoglaló megállapításra van módunk azok számára, akik kedvet kapnak hasonló elképzelések megvalósítására. (Anyagunk egyébként bővebb formában megte-

Gerencsér falu emlékműve Bakonytamásiban.
Wittmann Ildikó alkotása

kus rendjében – mint a bevezetőben láttuk –vannak erősebbek és gyengébbek. Hagyjuk élni az előbbieket, óvjuk és védjük a még meglévő utóbbiakat, amellyel életükhez lehetőséget adunk. Fontos feladat, mert színesítik kultúránkat és humanizálják a tájat, élesen látszanak rajtuk a társadalom és gazdaság változásai. Reméljük, korunkban nem lesz tömeges azon települések száma, amelyek helyén utódaink majd emlékhelyek állítására kényszerülnek.

Blazovich László

A makói fecskepalota

„Együtt kell éljünk a fecskékkel.”
(Nagy Jenőné, makói állatvédő)

A Magyar Madártani Egyesület minden évben újabb veszélyeztetett madárra hívja fel a figyelmet; így lettek az eltűnő madarak nagykövetei idén a fecskék, és lett 2010 a fecskék éve.

Magyarországon három fajuk fészkel: az ember közelségét kereső, épületekbe is beköltöző *füsti fecske*; a külső homlokzatok párkányai, ereszei alatt telepekben élő, rejtőzködőbb *molnárfecske*, és a szakadékos partfalak, homokbányák üregeiben tanyázó *partifecske*. Számuk az élőhelyek szűkülése, az életfeltételek romlása és az időjárás szélsőségei miatt állandóan csökken. Ehhez hozzájárul még az emberi ostobaság és rosszindulat okozta pusztítás is. Nálunk az ezredforduló éveiben történt felmérés-kor állományuk mintegy 220–320 ezer pár füsti-, 100–200 ezer pár molnár- és 140–220 ezer pár partifecske volt.

A fecskék egy szezonban kétszer-háromszor is költenek, egyszerre öt-hét fiókát. Rendkívül hasznosak, főleg a levegőben repkedő rovarokkal táplálkoznak. Fészküket sárból rakják – a füsti fecskék fűszálakat is építenek a parányi sárgombócok közé – egy fészek építéséhez kb. 2500-szor fordulnak. A molnárfecskék fészke zárt, fiókáik a kirepülésig láthatatlanok, a füstifecskéké felül nyitott, a kicsinyek etetése a nyilvánosság előtt folyik. Áprilistól szeptemberig tartózkodnak nálunk, ősztől tavaszig Közép- és Dél-Afrikában telelnek.

kinthető a <http://csm-honismeret.uw.hu> honlapon, és szívesen nyújtunk segítséget írásos és szóbeli megkeresésre)

Az emlékhelyek kialakításához az arra vállalkozókat fantáziájuk és pénzügyi lehetőségeik befolyásolják. Így van ez nálunk is. Születtek gránit oszlopok, emlékfák, emléktáblák, téglaoszlopok és figurális alkotások. A felállításhoz méltó helyet szemeljünk ki, lehetőleg út mellett vagy könnyen megközelíthető helyen. Ezáltal teremthetünk helytörténeti kultikus teret, amint számos esetünk bizonyítja. Nemcsak az avató ünnepségek melegítik a résztvevők lelkét, hanem a később oda látogatókat is elgondolkodásra, megállásra és pillanatnyi elmélyedésre készítetik az egyes objektumok. Ezen helyek informatívak, nem hagyják feledni a múlt egy részét, jelenlétükkel részben visszaperlik azt.

Az egyes helyek története rávilágít arra, hogy bár a történelem, az idő nagy gőzhengere végigsöpör a településeken, azonban sorsuk mégis egyedi a rajtuk élő emberekéhez hasonlóan. Amint felsorolásunkból látszik, a bemutatott települések története csak elnéptelenedésükben azonos, minden másban egyéni karakterrel rendelkeztek, útjuk megzívlelendő tanulságokkal jár.

A településhálózatban, a települések hierarchi-